

HET PLACCAET ENDE GEBOEIBOECK¹

Hoewel men pas sedert de tweede helft van de vorige eeuw het verband legde tussen gebrekkige hygiëne en besmettelijke ziekten, was er wel een vermoeden dat stinkend en rottend vuil iets te maken kon hebben met 'Pestilentielle sieckten'.

In de stad werden de vele mesthopen en ander vuil door een 'stilmeester' of 'stille nachtwerker' verwijderd nadat de klok van de Sint Jan tien uur in de avond had geslagen. Een tijdstip waarop de stankverspreiding de meeste inwoners niet meer kon deren. Men was benauwd voor stank en kwalijke geuren. Miasmen, 'uitwasemingen', werden als de veroorzakers van ziekten beschouwd! Maar het was bij de magistraat wel bekend dat een rottend kadaver in de (drinkwater) Put op de Markt het water 'onsuwer' maakte, en dat de Bosschenaar zijn 'menschendreck' beter in een privaet kan laten vallen dan op straat smijten.

Ook in een stedelijke samenleving van vierhonderd jaar geleden waren regels, om een complete chaos te voorkomen, noodzakelijk. En op het niet naleven van de regels stonden toen ook boetes. Dan eens drie 'Karolus Gulden', dan weer een aantal stuivers. De magistraat was gewiekst. De opgestreken boete werd verdeeld: een deel aan de stad, een deel voor de armen en een gedeelte kreeg de aanbrenner van de overtreding!

In het 'Placcaet- ende Geboeiboeck' (Geboedenboek) waarin sedert 1530 verordeningen werden opgeschreven, staan naast regels over de verkoop van vis en het verbod op het stoken van Sint Maartensvuren ook regels over het 'milieu'. Het schoonvegen van de straat werd geregeld, een verbod uitgevaardigd tegen het drogen van schaapsvellen op het

Sint Janskerkhof, en inwoners die vuilnis op de Papenhulst stortten werden flink beboet. Ondanks de vele maatregelen bleef de 'hygiënische infrastructuur' eeuwenlang zeer gebrekkig, maar waar deze in de moderne tijd instort dreigen weer schurft, cholera en algehele vervuiling.

Uit het 'Placcaet- en Geboeiboeck' volgen hier een aantal geboden:

Van slijck te bringene after (= achter) d'oude Raethuys

Item dat een yegelycken wye hij zij, egheen vuylnissen oft slijcken sal moegen bringhen after dat oude Raedthuys oft after dat Wilt Vercken, dan die daer van oudts gewoenlycken zijn te bringhen. Behoude-lijcken dat zij die vuylnissen ende ande(r) slijck sculdich sulen zijn te bringhen inde backen aldaer staende ende nyet daer buijten te stortten ofte te gielen opten poene (= op straffe van) als voire (= 3 pond).

Net als het nauwelijks grotere Amsterdam bevonden zich in 's-Hertogenbosch ook openbare vuilnisvaten.²

Van vuylnissen inder Diesen ofte stroomene nyet te werpene

Item dat nyemandt, wye hij sy, hem en voidere bij daighe oft bij nachte, enighe dreck, slijck, ingewant van beesten, vuylnisse, steen, calck, gruyts oft ander dyergelijcke onreijnicheijt te werpen, stortten, keeren oft gielen inder Diesen oft strome. Ende dat opten peene van drie Karolus Gulden.

Vuil stroomt, indien water stroomt. Maar 's zomers als het water traag werd, hoopte de problematiek zich op.³ Nog in de jaren zestig van deze eeuw waren stadsgrachten bezaaid

met huisvuil. Hoe lang is de Dieze geen open riool meer ?

Van Privaten inde huysen oft cameren staende

Item dat elck huys, camer (= een één kamer-woning) oft kelder die verhoert (= verhuurt) ende bewoent wordden, sullen sculdich zijn te hebbene een privaet, bequaem om daer op te moegen gaen ende hen gevoech te doene.

Ende dat oyck voertdaene wye hij zij, [niet] en sal ennighe menschendreck bij daighe oft nachte moegen dragen, stortten oft werpen, doen dragen, stortten oft werpen inden stroom, op die strate, stegen oft op ennighe hoopen. Ende dat op peene van drie Oude Schilden.

Het 'privaat' wordt in de tweede helft van de zestiende eeuw aangemoedigd. Het wordt een 'privé-domein' waar men zich in terug kon trekken en anderen niet meer met de stank lastig hoefde te vallen. Het paleis in Versailles bezat onder koning Lodewijk XVI slechts één toiletvertrek. De trappen van paleizen (beslist geen geringe 'cameren') waren bezaaid met mensendrek! De Paltzgravin Charlotte van Beieren beschreef in een brief de nog nijpender situatie in Fontainebleau aan de keurvorstin van Hannover: 'Ik moet mijn drol ophouden tot 's avonds.... Ik moet buiten gaan schijten, waarover ik mij kwaad maak. Iedereen ziet ons schijten; er passeren mannen, vrouwen, meisjes, jongens, pastoors en kosteren....'.⁴ Van schaamtegevoel is eind achttiende eeuw wel sprake.

Vanden Putte staende op die Merct

Want men bij apperentie (= klaarblijkelijk) bevonden heeft dat verscheijden personen, soe mans, vrouwen, kynderen ende andere van lychter conditien, henlieden soe bij dage als nachte vorderen, vuylnisse te dragen oft henlieden gevoech te doene oft water te maken aen ende omtrent den Putte staende op deser Merct. Ende van gelijcken, verscheijden vuyllicheijden, doode beesten, hout, beenderen ende steenen inden voirs(chreven) Putte te werpen, doer den welcken den selven Putte ende d'water van dyen word onsuver ende ombequaem om mede te coeken (=koken) oft ander-

sijs te gebruycken.

Om dan te versyen (= voorkomen) sulck nyet meer en gebuert es eendrechtelijcken bij deser stadt besloeten, dat nyemants soe wye dat oeck sy, jonck ofte out, enighe vuylnisse, doode beesten, hout, steenen, beenderen ofte eenighe ander saken en sal moegen inden voirs (chreven) Put werpen, noch van gelijcken moegen enige vuylnisse dragen ofte werpen omtrent den selven putte, noch aldaer moegen maken huer water, ende dat opten peen van negen Stuyvers.

Als een der oorzaken van de Rode Loop, een vorm van dysenterie die in de achttiende eeuw in de Meierij veel slachtoffers eiste, werd niet alleen gewezen op de 'lucht die bezwangerd was met dampen van drabbig en stinkend water', de Bossche geneesheer J. van der Haar zag ook het gemis aan behoorlijk drinkwater als een factor.⁵ In de negentiende eeuw was de vermenging van drinkwater met fecaal afval een der oorzaken van de verwoestende Cholera.

'Onsuver water' - het inktzwarte water van de Bossche binnenwateren of het met kadavers besmette water van de Put op de Markt - was levensgevaarlijk.

Aart Vos ■

Noten

1. GAHt, Oud-Archief, inv.nr. A 245
2. J.L.van Zanden en S.W. Verstegen, Groene geschiedenis van Nederland (Utrecht, 1993) 120.
3. zie bv. A.van der Woud, Het Lege Land. De ruimtelijke orde van Nederland 1798 - 1848 (Amsterdam, 1987).
4. Over de 'legendarische stank' in de paleizen van Fontainebleau en Versailles: Phillipe Perrot, Werken aan de schijn. Veranderingen van het vrouwelijk lichaam (Nijmegen, 1987) 16-17. Zie voorts R.Muchembled, De uitvinding van de moderne mens. Collectief gedrag, zeden, gewoonten en gevoelswereld van de middeleeuwen tot de Franse Revolutie (Amsterdam, 1991).
5. H.F.J.M. van den Eerenbeemt, De 'Rode Dood' in Stad en Meierij: een dysenterie-epidemie in de jaren 1779-1783. In: Bestaan en bedrijvigheid. Aspecten van het sociaal en economisch leven in stad en Meierij van 's-Hertogenbosch 1750-1850 (Tilburg, 1975) 1-36.